

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра мовної та психолого-педагогічної підготовки

РЕФЕРАТ

кваліфікаційної роботи

на здобуття освітнього ступеня бакалавр

зі спеціальності 053 «Психологія»

за освітньою програмою «Психологія»

**на тему: «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСІБ СХИЛЬНИХ ДО
ХІМІЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ»**

Виконавець:

Студентка 4 курсу 41 групи Факультету
економіки і управління підприємництвом

Рибальченко Каріна Сергіївна
(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

Науковий керівник:

Доцент кафедри МППП,

Доктор психологічних наук

Асєєва Юлія Олександріна
(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

Одеса 2024

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У зв'язку із значущими змінами в соціально-економічній та суспільній ситуації України, виникає серйозна проблема поширення великомасштабного споживання наркотиків, психотоксичних речовин, алкоголю та тютюну. У останні роки спостерігається тенденція залучення до процесів наркотизації і алкоголізації соціально захищених верств населення, включаючи учнівську молодь.

Згідно зі статистикою, українська молодь стикається з поширенням хімічних залежностей, і ця тенденція посилюється щороку. В Україні зареєстровано близько 900 тисяч осіб із захворюванням на алкоголізм і 160 тисяч наркоманів. Однак фактична кількість залежних осіб, ймовірно, виявляється в 3-5 разів більшою за ці показники. За дослідженням вчених Університету Вашингтонської медичної школи, Україна посідає четверте місце в світі за смертністю, пов'язаною з вживанням алкоголю. Глобальне опитування про вживання тютюну, показало наступні результати щодо куріння серед населення України: в даний час курцями є 40,1% чоловіків і 8,9% жінок, а щоденно курять тютюнові вироби 35,9% чоловіків і 7,0% жінок.

Негативні наслідки використання цих хімічних речовин важко недооцінити, оскільки вони впливають не тільки на фізичне здоров'я, але й на особистісний, соціальний та емоційний стан людини, викликаючи необоротні зміни в її організмі та психіці. Для запобігання цих негативних наслідків і пов'язаними із ними змінами, важливо спочатку розуміти внутрішні передумови адиктивних проявів, які підштовхують та визначають схильність до вживання хімічних речовин людиною.

Вивчення психологічних особливостей осіб, які схильні до хімічної залежності, на сьогоднішній день стає все більш актуальним. Послідовність цієї тенденції та її потенційні наслідки для фізичного і психічного здоров'я людей роблять вивчення психологічних механізмів залежності надзвичайно важливим завданням. Розуміння цих механізмів допомагає розробляти ефективніші методи лікування, профілактики та реабілітації для тих, хто страждає від залежності, а

дослідження в цій сфері дозволяє виявляти ризикові групи осіб та розробляти програми попередження, що дадуть змогу надавати індивідуалізовану допомогу.

Таким чином, вивчення психологічних особливостей осіб, схильних до хімічної залежності, має велике значення для здоров'я суспільства в цілому та кожного індивіда зокрема.

Об'єкт дослідження – психологічні чинники, які виступають передумовами виникнення хімічних залежностей.

Предмет дослідження – психологічні особливості осіб схильних до хімічної залежності.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити психологічні чинники виникнення хімічної залежності

Для досягнення мети дослідження, необхідно розв'язати наступні завдання:

1. На основі вивчення психологічної літератури визначити актуальні підходи до розробки проблеми хімічних залежностей серед молоді.

2. Теоретично обґрунтувати біологічні, соціальні, психологічні фактори умови формування хімічних залежностей серед молодих осіб

3. Дослідити особливості батьківсько-дитячих відносин в якості об'єктивних мікросоціальних чинників виникнення схильності до хімічної залежності серед підлітків.

4. Емпірично дослідити індивідуально-психологічні особливості до виникнення хімічної залежності серед сучасного молодого покоління.

5. Провести практичну частину дослідження та здійснити аналіз та інтерпретацію результатів, отриманих в процесі емпіричного дослідження.

6. Дослідити світовий досвід та обґрунтувати імплементацію психокорекційної та психопрофілактичної роботи для подолання хімічних залежностей у підлітків.

Методи дослідження Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань дослідження використовувалися наступні методи: теоретичні (вивчення та систематизація наявних теоретичних джерел), практичні методи (спостереження, опитування, бесіда, психологічне інтерв'ю та констатуючий

експеримент). У складі психодіагностичного комплексу використовувалися такі методики, як «Діагностика схильності до 13 залежностей» Лозова Г.В., Методика «Батьків оцінюють діти» (БОД) (Ейдемільера Е.Г., Юстицькіса В.В., модифікація виконана. Фурановим І.А і Алад'їним А.А.), «Патохарактерологічний діагностичний опитувальник» (ПДС) розроблений Івановим Н.Я., Личко А.Є.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: Фрейд Анна – досліджувала психічні механізми, що лежать в основі залежності. Карл Юнг – розробив теорію архетипів і колективного безсвідомого, що може впливати на розвиток залежності. Брюс Александер – вивчає вплив оточення та соціального середовища на розвиток залежності. Нора Д. Волков – зосереджував увагу на дослідженні нейробіологічних аспектів залежності, зокрема на ролі дофаміну та інших нейромедіаторів. Марк А. Шукіт – вивчав генетичних та психосоціальних факторів ризику для розвитку залежності. Алан Марлатт – спеціалізувався на дослідженні та лікуванні залежності, зокрема алкоголізму та зловживання наркотиками. Він розробив концепцію «рецидиву взаємодії», яка пояснює, як рецидиви можуть виникати після лікування залежності. Барбара Л. Фредеріксон – вивчала позитивну психологію та взаємозв'язок між емоційним станом та здоров'ям. Її дослідження також стосувалися залежності та механізмів саморегуляції.

Вітчизняними вченими, що мають напрацювання в даній темі є: Березін С. В – спеціалізується на дослідженні психологічних механізмів виникнення та проявів залежності в особистості. Братусь Б. С – вивчає вплив психосоціальних чинників на розвиток хімічної залежності та шляхи її попередження. Максимов М. Ю – досліджує психологічні аспекти залежності в контексті особистісного розвитку та психотерапевтичних втручань. Менделевич В. Д. – спеціалізується на вивченні психологічних особливостей осіб з хімічною залежністю та розробці програм індивідуальної підтримки. Ткач Т. М – досліджує психологічні аспекти хімічної залежності та розвиває методи її діагностики та лікування. Пихтіна Н. П – спеціалізується на вивченні психологічних механізмів формування залежності та психотерапевтичних

підходів до її корекції. Юстіцькіс Вікторія - вивчає взаємозв'язок між індивідуально-психологічними особливостями та ризиком розвитку хімічної залежності.

Вибірку склали 112 підлітків у віці від 15 до 18 років, серед них було виявлено 54 які мають схильність до хімічної залежності, вони склали основну групу дослідження. 74 досліджених були учнями середньої школи і 32 – учнями технікумів і професійно-технічних училищ.

Апробація результатів роботи:

Рибальченко К. С., Асеєва Ю. О. Сучасний погляд на феноменологію поняття «адикція» та «залежність». Сучасні виклики економіки: Підсумкова науково-практична студентська конференція ОНЕУ. 2024. С.

Обсяг і структура роботи: Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Загальний обсяг роботи складає 133 сторінки, обсяг основної частини 87 сторінок. Робота містить 9 таблиць, 2 малюнка. Список використаної літератури містить 102 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми роботи, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну і методи дослідження.

У першому розділі «Теоретичний аналіз вивчення психологічних чинників виникнення хімічної залежності» розглянуто теоретичні підходи до вивчення поняття «хімічна залежність» та їх види. Проаналізовано біологічні, соціальні та психологічні фактори умови формування хімічних залежностей у осіб молодого покоління. Розкрито індивідуально-психологічні особливості осіб схильних до виникнення хімічної залежності

У другому розділі «Вивчення психологічних особливостей і факторів, що сприяють виникненню хімічної залежності у підлітків» описується дизайн та методики, які використані в емпіричному дослідженні, пояснюються результати власного дослідження підлітків схильних до хімічних залежностей, що включало психоанамнез, вивчення соціальних, психологічних і соціально-психологічних аспектів психічного і фізичного здоров'я підлітків. Також у розділі розглянуто

світовий досвід та обґрунтування імплементації психокорекційних та психопрофілактичних заходів для подолання хімічних залежностей у підлітків.

Для визначення наявності залежностей та схильності до залежної поведінки було обрано психодіагностичну методику «Діагностика схильності до 13 залежностей» Лозова Г. В. Методика «Батьків оцінюють діти» (БОД) (Ейдемільера Е. Г., Юстицькіса В. В., модифікація виконана Фурановим І. О. і Алад'їним А. А.) дозволила визначити уявлення дитини про стиль сімейного виховання. Акцентуації характеру вивчали за допомогою розробленого Івановим Н. Я., Личко А. Є. «Патохарактерологічного діагностичного опитувальника» (ПДС), що дозволяє визначити 12 типів акцентуації.

Проаналізувавши отриманні результати дослідження, нами було встановлено, що загальну схильність до хімічних залежностей серед підлітків які входять до групи ризику пристрасного вживання психоактивних речовин входять понад 30% осіб, 33,93 % мають тютюнову залежність, 27,68 % схильні вживати алкоголь, 14,29 % схильні до залежності від лікарських засобів та 15,18 % підлітків вже мають певний ступінь наркотичної залежності.

Застосовуючи додаткові опитування щодо соціальних умов їх проживання, було встановлено, що 7,41 % мають статус сиріт та проживають із дідусем та бабусею, 35,19 % опитаних проживають у не повних сім'ях, найчастіше батьки розлучені й діти не мають можливості взаємодіяти із батьком, 57,41 % опитаних проживає в повній сім'ї, однак більшість із них зазначали, що теплого контакту із батьками не мають. Здебільшого батьки займають певні службові посади (35,19 % опитаних), мають середній матеріальний статок (62,96 % опитаних) та мають кілька дітей у сім'ї (62,96 % опитаних). Також схильні до залежності підлітки мають постійні конфлікти між батьками майже у 60 % (59,26 % опитаних) і лише у 16,67 % опитаних конфліктів у сім'ї не мають, вони у взаємодії із батьками не мають взаєморозуміння ні з батьком, ні з матір'ю (40,74 % опитаних та 44,44 % опитаних – відповідно). Конфлікти із батьком час від часу мають 44,44 % опитаних, а із матір'ю – 38,89 % опитаних. Більшість підлітків виховується в умовах жорстоких взаємовідносин – 27,78 % опитаних,

майже стільки ж зазнають емоційного відторгнення – 25,93 % опитаних, а 16,67 % опитаних знаходяться в бездоглядному стилі – гіпопротекції.

Найбільш розповсюдженим типом акцентуації характеру серед підлітків схильних до хімічних залежностей є циклоїдний – 14,81 % опитаних, на другому місці по 12,96 % опитаних – епілептоїдний та істероїдний, гіпертімний тип акцентуації виявлено серед – 9,26 % опитаних, п'ять типів акцентуації набрали по 7,41 % – астеноневротичний, лабільний, психоастенічний, сензитивний та нестійкий. Також виявлено по 5,56 % – шизоїдний та конформний типи, 185 % опитаних продемонстрували параноїяльний тип акцентуацій.

ВИСНОВКИ

На основі вивченої психологічної літератури, було виявлено, що Вольнова Л., Клочко О., Короленко Ц., Єгоров О. та інші «хімічну залежність» – розглядають як стан залежності від вживання різних психоактивних речовин. Вони визначають різноманітні форми залежної поведінки в залежності від конкретного об'єкта залежності: нехімічна залежність розвивається внаслідок певних дій або занять, таких як азартні ігри, їжа, шопінг, використання інтернету або соціальних мереж; хімічна залежність виникає через вживання психоактивних речовин, таких як алкоголь, наркотики, тютюн або лікарські препарати, і є тісно пов'язаною з психологічною та фізичною залежністю.

На думку Змановської Є., Лисенко І., Мінко О., Корчагіна А., психологічна залежність проявляється у постійній, нав'язливій потребі змінювати свій стан за допомогою певного об'єкта, відчуття емоційного дискомфорту при його відсутності.

Гоголева А. В., Анохіна І., Кулаков С, Сиволап Ю., Чавес Т. зазначають, що фізична залежність виникає внаслідок вживання психотропних хімічних речовин і виражається у стані фізичного дискомфорту при їх відсутності в організмі (абстинентний синдром).

При дослідженні умов формування хімічних залежностей у молодого покоління доцільно враховувати біологічні, соціальні та психологічні фактори.

Москаленко В., Чередніченко О., Анохіна І., Батлі М., Комер Р., Мартикайнен П., Фрідман Л., Хайман С., Штейн Н. у біологічні теорії

розглядають схильність до залежності як відхилення у функціонуванні організму. Згідно генетичної концепції, схильність до залежності визначається спадковістю. Етанолова концепція пояснює залежність через відсутність ферменту альдегіддегідрогенази, який впливає на реакцію організму на алкоголь або наркотики, викликаючи приємні чи негативні ефекти. Адренохромна концепція вказує на порушення метаболізму, пов'язаного з недостатнім обміном ендорфінів, що може впливати на схильність до хімічної залежності, зокрема через зв'язок між особливостями обміну ендогенних опіоїдів та схильністю до стресу. Ендокринопатична концепція відображає порушення в ендокринній системі організму, яка контролює різні функції організму та виробляє гормони, такі як адреналін, норадреналін та дофамін, що можуть викликати хімічну залежність через сприяння процесам адаптації та регулювання емоційних реакцій.

Копит М., Артемчук О., Лисицин Ю., Братусь Б., Пилипенко О., Бандура А., Міллер Н., та Доллард Дж., Пірожков В., Приймак Ю. досліджували соціальну модель, як вплив оточення на розвиток схильності до утворення залежностей, аналізуючи різні аспекти, такі як взаємодія з різними соціальними групами, включаючи сім'ю, друзів, колег, а також засоби масової інформації, Інтернет, телебачення та радіо. Соціальні фактори поділяються на макропричини, які відображають умови у суспільстві в цілому, та мікропричини, що включають непослідовність та недосконалість у вихованні, родинну спадковість, сімейні традиції, атмосферу в родині та найближчому оточенні, високу або низьку увагу у сім'ї, часті переїзди, контакт з групами, які зловживають психоактивними речовинами, і стиль сімейного виховання.

Крамченкова В.О., Фройд З., Юнга Г., Дж.Болбі, у психологічній теорії досліджують, як схильність до хімічної залежності як психологічне явище, аналізуючи особистісні характеристики, включаючи дефіцити, риси, захисні механізми та патерни поведінки. Ці моделі включають теорії особистісних рис, психодинамічні, поведінкові та когнітивно-поведінкові концепції, що звертають увагу на різні аспекти психіки, такі як мотивація, емоції, воля та когнітивні процеси.

Ткач Б., Бенвеню Д., Лекенхофф К., Коста П., Крум Р., Террачано А. у дослідженні індивідуально-психологічних аспектів осіб з хімічною залежністю зазначали, що існують типові особистісні риси, які часто спостерігаються у цій категорії людей, підкреслюють наступні основні аспекти. На рівні поведінки вони характеризуються самоцентризмом в соціальних взаємодіях, байдужістю до інших та тенденцією уникати реальності, відходячи у світ фантазій для вирішення проблем. У реагуванні на невдачі спостерігається монотонність та неспроможність адекватно реагувати на труднощі. Інша характеристика полягає в невдоволенні власними досягненнями та розбіжності між очікуваннями та можливостями, а також у схильності звинувачувати інших. У сфері емоцій та мотивів, спостерігається нестабільність емоційного стану, обмежена здатність переносити невдачі та швидке поглиблення у тривогу або депресію. Здебільшого, спостерігається неправильна, часто занижена, самооцінка, а також прояви агресивності та ухилення від соціальних ситуацій, порушене відчуття перспектив, недостатній контроль над собою. На когнітивному рівні характеризується відсутність розвинутих абстрактно-логічних здібностей, чітких життєвих принципів, цінностей, інтересів, моральних норм, а також спотворення когнітивних процесів у вигляді емоційно-кольорової логіки.

Дослідивши особливості батьківсько-дитячих відносин в якості об'єктивних мікросоціальних чинників виникнення схильності до хімічної залежності серед підлітків, було встановлено, що 7,41 % мають статус сиріт та проживають із дідусем та бабусею, 35,19 % опитаних проживають у не повних сім'ях, найчастіше батьки розлучені й діти не мають можливості взаємодіяти із батьком, 57,41 % опитаних проживає в повній сім'ї, однак більшість із них зазначали, що теплого контакту із батьками не мають. Здебільшого батьки займають певні службові посади (35,19 % опитаних), мають середній матеріальний статок (62,96 % опитаних) та мають кілька дітей у сім'ї (62,96 % опитаних). Також схильні до залежності підлітки мають постійні конфлікти між батьками майже у 60 % (59,26 % опитаних) і лише у 16,67 % опитаних конфліктів у сім'ї не мають, вони у взаємодії із батьками не мають взаєморозуміння ні з батьком, ні з матір'ю (40,74 % опитаних та 44,44 % опитаних – відповідно).

Конфлікти із батьком час від часу мають 44,44 % опитаних, а із матір'ю – 38,89 % опитаних. Більшість підлітків виховується в умовах жорстоких взаємовідносин – 27,78 % опитаних, майже стільки ж зазнають емоційного відторгнення – 25,93 % опитаних, а 16,67 % опитаних знаходяться в бездоглядному стилі – гіпопротекції.

Емпірично досліджуючи індивідуально-психологічні особливості до виникнення хімічної залежності серед сучасного молодого покоління, було встановлено, що найбільш розповсюдженим типом акцентуації характеру серед підлітків схильних до хімічних залежностей є циклоїдний – 14,81 % опитаних, на другому місці по 12,96 % опитаних – епілептоїдний та істероїдний, гіпертімний тип акцентуації виявлено серед – 9,26 % опитаних, п'ять типів акцентуації набрали по 7,41 % – астеноневротичний, лабільний, психоастенічний, сензитивний та нестійкий. Також виявлено по 5,56 % – шизоїдний та конформний типи, 185 % опитаних продемонстрували паранойяльний тип акцентуацій.

Розглядаючи світовий досвід імплементації психопрофілактичних заходів для подолання хімічних залежностей у підлітків, виявлено, що залежно від характеру передбачуваного впливу визначаються три основні стратегії профілактики: першинна профілактика, вторинна профілактика, третинна профілактика. Існують три великі проекти первинної профілактики для підлітків: The Life Skills Training Program у США, The Alcohol Misuse Prevention Study у США та The School Health and Alcohol Harm Reduction Project в Австралії. Програма Harm Reduction / Risk Minimization впроваджується у багатьох країнах світу, серед яких: Канада, Австралія, Швейцарія, Нідерланди, Норвегія.

Ефективними програмами вторинної профілактики хімічних залежностей є Harm Reduction / Risk Minimization та «Програма рівності», які застосовуються в різних країнах світу, включаючи Сполучені Штати, Велику Британію, Канаду, Австралію, Нідерланди, Німеччину, Швейцарію, Швецію, Японію та інші волонтерів.

Програма «12 кроків» зазвичай використовується у третинній профілактиці хімічних залежностей. Терапевтичні спільноти, такі як «Synanon»

у Німеччині, «Almedro-International» у Берліні, «Монар» у Польщі, центри «Daytop» у США, у Німеччині та інших країнах, «Киско» у Фінляндії, «Фенікс-Хауз» у Норвегії та інші, зазвичай мають свій власний простір, де проживають ті, хто бажає позбутися залежності, і де вони проводять час разом.

Сімейна та мультисистемна терапія спрямована на досягнення цілей шляхом навчання батьків та підлітків навичкам, необхідним для розв'язання проблем і подолання труднощів на рівні родини та в соціальному оточенні. Терапія підвищення мотивації є короткотривалим втручанням, спрямованим на стимулювання бажання припинити вживання психоактивних речовин та змінити життєві обставини, які сприяють або підтримують це вживання. Поведінкова терапія базується на розвитку умовних рефлексів та оперантного умовлення. високого ризику та розвивати навички їх уникнення або вирішення.